

UOT 376

S.A.Abasova

müəllim

fəlsəfə doktoru proqramı üzrə dissertant
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
e-mail: s-asadzade@mail.ru

DAUN SİNDROMLU UŞAQLARDA NİTQİN İNKİŞAFI ZAMANI LOQORİTMİK MƏŞĞƏLƏLƏRİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: Daun sindromu, əzələ tonusu, eşitmə qavrayışı, görmə qavrayışı, loqoritmika, loqopedik məşğələlər

Loqoritmikanın arsenalındakı bütün oyun növləri iki qrupa bölünür. Bu qruplardan biri qeyri-nitq proseslərinin, yəni ümumi və kiçik motorikanın, hərəkətlərin əlaqələndirilməsinin, məkan daxilində oriyentasiyanın inkişaf etdirilməsinə, əzələ tonusunun yüksəldilməsinə, eləcə də diqqət və yaddaş kimi digər psixi proseslərin inkişafına yönəldilmişdir. Digər qrup isə birbaşa olaraq düzgün tənəffüs, səs, artikulyasiya və mimikani idarəetmə bacarığını, nitq və ətraf səsləri dərk etməni, passiv və aktiv nitqi, eləcə də səslərin düzgün tələffüzünü, nitqin temp və intonasiyasını inkişaf etdirən nitq məşqlərini təmsil edir.

С.А.Абасова

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ЛОГОРИТМИЧЕСКИХ ЗАНЯТИЙ ПРИ РАЗВИТИИ РЕЧИ У ДЕТЕЙ С СИНДРОМОМ ДАУНА

Ключевые слова: синдром Дауна, мышечный тонус, слуховое восприятие, зрительное восприятие, логорitmика, логопедические занятия

Все виды игровой деятельности в арсенале логорitmики делятся на две группы. Одна из этих групп направлена на развитие произвольных процессов речи, то есть на развитие общей и мелкой моторики, внутренней пространственной ориентации, а также на другие психические процессы, в том числе памяти и внимания. Другая группа направлена прямо на развитие правильного дыхания, фонации, артикуляции и на развитие управления мимических навыков; восприятие окружающих звуков, пассивной активной речи; а также представляет речевые занятия на развитие правильного произношения, темпа речи и интонационной стороны.

S.A.Abasova

**THE MAIN DIRECTIONS OF LOGICAL TRAINING
IN THE DEVELOPMENT OF SPEECH IN CHILDREN
WITH DOWN SYNDROME**

Key words : Down Syndrome, muscle tone, auditory perception, visual perception, logorhythmic, speech therapy exercises

The main directions of logic exercises during speech development in children with Down syndrome. All games in the arcade of the loghority are divided into two groups . One of these groups focuses on the development of non-speech processes, such as general and small motorics, the coordination of movements, orientation within space, the increase of muscle tone, and the development of other mental processes such as attention and memory. The other group directly represent correctly about breathing, sound reproduction and mimics, speech and surround sound, passive and active speech, as well as speech pronunciation that improves speech pronunciation and speech intonation.

Loqopedik ritmika uşağın nitqindəki çətinliklərin aradan qaldırılmasına yönəlmiş, loqopedik, musiqili ritmik və fiziki hərəkətləri əhatə edən korreksiya xarakterli özünəməxsus təlim formasıdır. Loqoritmika məşğələlərində nitq, musiqi və hərəkət çox sıx şəkildə bir-birinə qovuşur.

Loqopedik məşğələlər qavrama, eşitmə diqqəti və eşitmə yaddaşının inkişafına yönəldilmişdir. Onlar optik-məkan təsəvvürlərini, ümumi və kiçik motorikanın əlaqələndirilməsi vərdişlərini inkişaf etdirir, temp və ritm hissi aşılıyır, nəğmə oxumağı və hekayə danışmağı öyrənməyə kömək edir .

Loqoritmikanın arsenalındakı bütün oyun növləri iki qrupa bölünür. Bu qruplardan biri qeyri-nitq proseslərinin, yəni ümumi və kiçik motorikanın, hərəkətlərin əlaqələndirilməsinin, məkan daxilində oriyentasiyanın inkişaf etdirilməsinə, əzələ tonusunun yüksəldilməsinə, eləcə də diqqət və yaddaş kimi digər psixi proseslərin inkişafına yönəldilmişdir. Digər qrup isə birbaşa olaraq düzgün tənəffüs, səs, artikulyasiya və mimikani idarəetmə bacarığını, nitq və ətraf səsləri dərk etməni, passiv və aktiv nitqi, eləcə də səslərin düzgün tələffüzünü, nitqin temp və intonasiyasını inkişaf etdirən nitq məşqlərini təmsil edir.

Loqoritmika məşğələləri aşağıdakı oyun-məşq növlərini əhatə edə bilər.

1. Müxtəlif istiqamətlərdə yerimə. Bir qayda olaraq, bu məşqlər giriş və yekun məşqləri olurlar. Onlar əl və ayaq hərəkətlərinin dəqiq əlaqələndirilməsinə kömək edir, qaməti düzəldir, məkanda oriyentasiya olunmaq bacarığını formalaşdırır, hərəkətin sağ və sol tərəfə istiqamətlənməsinin qavranılmasını möhkəmləndirir, şifahi təlimatları anlamağı öyrədir.

2. Əzələ sistemini idarə etmək qabiliyyətinin, yəni, müəyyən əzələ qruplarının düzgün gərilməsi və boşaldılması, lazımi hərəkətləri sərbəst şəkildə yerinə yetirmək bacarığının inkişaf etdirilməsinə yönəldilmiş oyunları məşq etdirir.

3. Aydın danışmaq üçün düzgün tənəffüs və artikulyasiya yaratmaq lazımdır. Ona görə də, loqoritmikaya tənəffüs, səs və artikulyasiyanın inkişaf etdirilməsinə yönəldilmiş oyun-məşqləri daxil edilmişdir.

4. Diqqət və təlim yaddaşını fəallaşdıran, genişləndirən və fəaliyyətinə kömək edən oyun-məşqləri. Hər bir uşağın öz diqqətini bir neçə fəaliyyət növünə yönəltməyi öyrənməsi vacibdir. Bununla isə bütün yaddaş növləri – hərəkət, göz və eşitmə yaddaşı inkişaf edir.

5. Musiqi müşayiəti olmadan nitq məşqləri. Onların məğzi hərəkətlərin yerinə yetirilməsi ilə eyni vaxtda şəxsi mətnin ritmlə deyilməsindədir. Bu məşqlərdə şəxsi mətni müəyyən hərəkətin yerinə yetirilməsi üçün ritmik əsasdır. Bu, ümumi və kiçik motorikanı təkmilləşdirməyə və hərəkətin əlaqələndirilməsinə yaxşılaşdırmağa imkan verir.

6. Ritm məşqləri. Onlar nitqin tempi və ritminin düzəldilməsinə yönəldilərək hecanın, sözün və cümlənin ritmik əsasına istiqamətlənməyi uşağa öyrədir. Uşaq çox hecalı sözü deyərkən onun ritmik əsasını düzgün əks etdirə bilmədiyini hallarda, bu xüsusilə faydalıdır. Belə ki, uşaq onu hiss etmir. Bu, Daun sindromu olan uşaqlarda tez-tez baş verir.

7. Nəğmə bütün uşaqların tənəffüsünü, eşitmə qabiliyyətini və səsini inkişaf etdirir.

8. Uşaq musiqi alətləri ilə oynama kiçik motorika və eşitmə qabiliyyətini inkişaf etdirir, musiqi ritmini duyma hissini formalaşdırır, diqqəti və yaddaşı möhkəmləndirir.

9. Barmaq oyunları. Yaddan çıxarmaq lazım deyil ki, uşağın barmaqlarının cəldliyini və hərəkətliliyini inkişaf etdirməklə biz onun nitq qabiliyyətinin inkişafını sürətləndiririk.

10. Mimika və artikulyasiyanı inkişaf etdirən oyunlar. Daun sindromu olan uşaqlarda hissiyyət aşağı olduğundan onlar üz nahiyələrini yaxşı hiss etmirlər və üzün kiçik əzələlərini sərbəst hərəkət etdirə bilmirlər. Loqoritmikanın bu bölməsinə daxil olan oyunlar onlarda mimika və artikulyasiya motorikasını, yəni, çənə, dodaq, yanaq və dilin iradi hərəkətini yaxşılaşdırır.

11. Əgər uşaqda fonematik eşitmə qabiliyyəti kifayət qədər inkişaf etməyibsə, onun sözü düzgün tələffüz etməyi çətinləşir. Fonematik diqqət və qavrama adlandırılan, yəni, dilin səs vahidlərini eşidərkən fərqləndirmə qabiliyyətini inkişaf etdirən məşqlər uşağın tələffüzünün yaxşılaşmasına əhəmiyyətli dərəcədə yardım edir.

Loqoritmika materialının düzgün seçilməsi Daun sindromu olan uşaqlar üçün xarakterik olan “zəif tərəfləri” inkişaf etdirməyə kömək edir. Bu əzələ tonusunu tənzimləməyə, bütün əzələ sisteminin dəqiq və birgə iş təcrübəsi qazanmağa,

əşitmə, səs, diqqət və yaddaşı inkişaf etdirməyə imkan verir. Şifahi təlim metodu qoyulmuş tapşırığı başa düşməkdə uşağa yardım edir və aşağıdakı üsulları əhatə edir :

1. İzah etmə. Yeni hərəkətləri nümayiş etdirərək böyük uşağa nəinki əyani göstərir, həm də nağıl edir. Məsələn: Bu quşdur, o belə oxuyur, “Çik çirik”, bu isə ayıdır, ayı belə nərildəyir: “E-e-e”,-və s.

2. Şifahi işarə etmə. Lazımi hərəkəti yerinə yetirməsi üçün bu hərəkəti nümayiş etdirməklə uşağa şifahi izah etdikdə, onun əlavə “pıçıl”ya və ya dəqiqləşdirməyə ehtiyacı olur. Məsələn: “əllərimizi yuxarı qaldırıq” və ya “İndi isə yumruğumuzu sıxırıq”. Bu, elə şifahi təlimatdır. Pedaqoqlar çox vaxt onları şifahi göstəriş, hərdən isə sadəcə xahiş adlandırırlar. Bu göstərişlərin uşaqların anlaya bildiyi dildə, dəqiq və konkret ifadə edilməsi vacibdir.

3. Söhbət. Körpəyə yeni məşqlər və ya hərəkətli oyun təklif edərkən onunla uyğun oyuncaq və ya şəkli nəzərdən keçirmək, onun diqqətini bu və ya digər obrazın xarakterik cəhətlərinə yönəltmək lazımdır. Məsələn: “Bu pişikdir. Myau-myau! Məstan! Bax-gör, boynunu necə əyir?! Di, gəl biz də boynumuzu əyək! İndi sən pişik kimi boynunu əy, mən isə, sənənin boynunu tumarlayım” və s.

4. Komanda, əmr və xəbərdarlıq. Uşaq ikən oyuna bağladığınız saymanı və ya oyuna sövq etməni xatırlayın. Yadıңызdadırımı? “Kim maraqlı oyun oynamaq istəyir. Amma, deməyəcəyəm hansını...”. Bu, elə, birlikdə oynamağa çağıran sövqətdir. ”Bir, iki, üç-üç!” Bu da hamıya tanış olan və hərəkətin başlanmasına səsle xəbərdarlıq edən komandadır.

Loqoritmika məşğələlərinin sadəcədən mürəkkəbə doğru prinsipi ilə qurulması məqsədəuyğundur. Uşaq tədricən müəyyən vərdislər əldə edərək, onları möhkəmləndirərək əvvəllər mənimsədiyi bacarıqlara əlavə edir.

İndi isə üç yaşdan yeddi yaşa qədər Daun sindromu olan uşaqlar üçün ən çox əhəmiyyət kəsb edən və loqoritmikanın inkişaf etdirməyə və möhkəmləndirməyə imkan verdiyi vərdiş və bacarıqlar üzərində ətraflı dayanaq.

Loqoritmika prosesində aşağıdakıların üzərində işləmək vacibdir:

- yerimə vərdişinin sonrakı inkişafı;
- yerimə, qaçma və tullanma zamanı müvazinət hissənin məşq edilməsi;
- məkanda oriyentasiya qabiliyyətinin məşq etdirilməsi;
- uşaqların tapşırılmış tempdə hərəkət qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi;
- öz hərəkətlərini işarəyə uyğun tənzimləmək bacarığı;
- musiqi və ya ritmin dəyişməsi ilə hərəkət istiqamətini dəyişmək bacarığı;
- musiqi sədaları altında və ya musiqi verilmədən əşyalarla davranmaq vərdisləri;
- əvvəlcə böyüklə, sonra isə başqa bir uşaqla ikilikdə birgə hərəkət bacarığı;
- sürət, güc və cəldliyin inkişaf etdirilməsi;
- biləyin və əl barmaqlarının sərbəst hərəkətinin inkişaf etdirilməsi.

Əzələ tonusunun zəifliyi nəticəsində Daun sindromu olan uşaqlarda artikulyasiya aparatının hərəkətliyi zəifləyir və nəticədə uşaq artikulyasiya aparatını sərbəst idarə edə bilmir. Loqoritmika məşğələlərinə aşağıdakı hərəkətləri daxil etmək vacibdir:

- böyüyün hərəkətini (dili göstərmək – gizlətmək, ağızı geniş açmaq – bağlamaq) təkrarlamaqla ən sadə artikulyasiya hərəkətinin uşağa öyrədilməsi;
- əsas artikulyasiya vəziyyətlərinin məşq edilməsi. Məsələn: 3-4 yaşlı uşaqlara dodağın “gülüş”, “borucuq” vəziyyətində saxlanması və 4-5 yaşlı uşaqlara ağızın “geniş” – “dar” vəziyyətdə saxlanmasının öyrədilməsi.

Dünyaya gəlidiyi ilk aylardan Daun sindromu olan uşaqlarda diqqətin necə inkişaf etdiyini təsəvvür etmək vacibdir. Belə ki, məhz diqqət bir çox cəhətdən yaddaş, nitq, düşünmə və fəaliyyət kimi psixi funksiyaların gələcək inkişafını müəyyən edir. Daimi şəkildə uşağın onunla təşkil edilmiş oyun və məşğələlərdə diqqətini saxlamaq, nisbətən kiçik zaman kəsiyində get-gedə daha böyük yükləri qavraması üçün diqqətini artırmaq bacarığını məşq etdirmək, eləcə də diqqət yetirmək və diqqəti yönəltməyi öyrətmək çox vacibdir.

Loqoritmika məşğələlərində Daun sindromu olan uşaqlar üçün vacib olan diqqət, qavrama və eşitmə yaddaşının inkişafına yer verilir. Aşağıdakılar üzərində işləmək lazımdır:

- qeyri-nitq səslərini, məsələn, suyun səsini, kağızın xışıltısını və ya əl çalmanı fərqləndirmək və tanımaq qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi;
- səsin gücünün (zəif – güclü), yüksəkliyinin (alçaq – uca) fərqləndirilməsi;
- tanış nəğmələrin melodiyaşının tanınması;
- uşağın gündəlik həyatda eşitdiyi ətraf mühitdəki səslərin, məsələn, it hürməsinin və ya qapı çırpıntısının və ya metro qatarının küyünün tanınması;
- uşaq musiqi alətlərindən (zəng, dəf, zıncırov, təbil) istifadə etməklə eşitmə qavrayışının və qulaq yaddaşının formalaşması.

Loqoritmika məşğələləri uşağın aktiv və passiv nitqinin inkişafına təkan verir. Çünki, o, aşağıdakı imkanlara malik olur:

- böyüyün tələffüz etdiyi səslər, hecalar və sözləri təkrar etmək;
  - fəal şəkildə danışmaq, səsləri, hecaları və sözləri tam tələffüz etmək;
  - müraciət edilən nitqi başa düşməyi öyrənmək;
  - sözləri hecalarda söyləmək, yəni, heca strukturunu formalaşdırmaq;
  - qulaq asarkən ona məlum olan səsləri, hecaları və sözləri tanımaq və ayırmağı bacarmaq;
  - səsinin yüksəkliyini və gücünü tənzimləmək (zəif-güclü səs, alçaqdan – ucadan danışmaq);
  - sözlərin tələffüzünü düzəltmək;
  - aktiv və passiv lüğəti genişləndirmək.
- Məşğələlərə aşağıdakı fəaliyyət növləri daxildir:
- müxtəlif istiqamətlərdə yerimə və addımlama;

- diqqəti fəallaşdıran oyun məşqləri;
- əlin kiçik motorikasını inkişaf etdirən oyun məşqləri;
- tənəffüsün, səsin, artikulyasiyanın inkişafına yönəldilmiş məşqlər;
- əzələ tonusunu və müxtəlif əzələ qruplarının işinin əlaqələndirilməsini tənzimləyən oyun və məşqlər;
- ritm məşqlər;
- nəğmə;
- musiqi sədaları olmadan nitq məşqləri;
- uşaq musiqi alətlərində ifa etmə.

Loqopedik ritmika məşğələləri üçün praktik materialları məşğələlərdən əvvəl toplamaq vacibdir. Təlimin ilkin mərhələsində ən sadə məşqlərdən istifadə etmək lazımdır. Bundan sonra isə uşağın təqdim edilmiş materialı mənimsəmə dərəcəsi asılı olaraq məşğələyə daha mürəkkəb fəaliyyət növlərini daxil etmək olar. Beləliklə, məşğələ addımlama və ya yerimə ilə başlanır. Yerimə bədənin ayrı-ayrı hissələrinin hərəkətinin müvazimətini saxlamaq və əlaqələndirmək bacarığının inkişafını tələb edən təbii hərəkət növüdür. Hər bir loqoritmika məşğələsinə mütləq yerimə daxil edilməlidir. Belə “giriş məşqi” uşaqlara şaquli vəziyyətdə müxtəlif üsullarla yerdəyişməni (yəni, sərbəst dairəvi yerləşmə, ikilikdə və qrup halında yerimə, müxtəlif əşyaların yanından onlara toxunmadan dövrələmə keçmə bacarığı, tapşırılan hərəkət istiqamətini saxlamaq, göstərilən oriyentir üzrə hərəkət, yanakı hərəkət, arxaya hərəkət və s.) öyrənməyə yardım edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Сапожникова Т.В., Коношенко Л.И., Першина Н.А. «Особенности развития и обучения грамоте детей с синдромом Дауна» Учебно-методическое пособие, Бийск - 2014
2. Жиянова П.Л. «Формирование навыков общения и речи у детей с синдромом Дауна» Пособие для родителей, Москва-2016
3. Мойра Питерси и Робин Трилор «Маленькие ступеньки» Программа ранней педагогической помощи детям с отклонениями в развитии, книга 3 «Навыки общения», Москва-2001

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 09.10.2018

Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 15.12.2018

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 27.12.2018

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru Pərişan Həsənova

Məqaləni çapa tövsiyə edən sahə redaktorunun (və ya üzvünün) adı:

ADPU-nun Elmi Şurasının 15 aprel 2016-cı il tarixli 15 sayılı qərarı ilə çap olunur.